

UOT 338.433

Əli Güloğlan oğlu BAĞIRZADƏ
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, doktorant

ƏMTƏƏLİK VƏ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİ KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – əmtəəlik və rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının mövcud vəziyyətini təhlil etmək və ixrac potensialının artırılması istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat işində statistik, sistemli yanaşma, təhlil və ümumiləşdirmə metodlarında istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – respublikamızda istehsal olunan ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, rəqabət qabiliyyətinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, məhsul istehsal edən bölmələrin texnoloji imkanlarının yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır.

Tədqiqatın nəticələri – ölkəmizi idxalı əvəzləyən əmtəəlik və rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək, elmi-texniki tərəqqinin tətbiqi vasitəsi ilə elmtutumlu məhsul istehsalının həcmnin artırılmasına töhfə vermək.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə əmtəəlik və rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması imkanları araşdırılmış və bu sahədəki potensial təhlil edilmişdir. Tədqiqatda bu sahələrin qarşılıqlı əlaqələri, inkişaf perspektivləri və ixrac imkanları təhlil edilmiş, tədbirlərin səmərəliliyi və inkişafına dair müvafiq təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı, aqrar sahə, istehsal, ixrac, idxal, ərzaq təhlükəsizliyi.*

Giriş

Ərzaq təhlükəsizliyinin daxili istehsal hesabına təmin edilməsi hər bir dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri hesab edilir. Bu baxımdan müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan Respublikasında da ölkənin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət tərəfindən ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş proqram-hədəf xarakterli “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ölkənin aqrar siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsini, həyata keçirilən aqrar islahatların dərinləşdirilməsini və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini əsas məqsəd kimi qarşıya qoymuşdur.

Əmtəəlik və rəqabət qabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində, o cümlədən kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi, kənd yerlərində işsizlik səviyyəsinin aradan qaldırılmasında kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsullar üzrə idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılmasının böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Müxtəlif ölkələr arasında həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatları təbii ki, qanunauyğun bir prosesdir və bu proses beynəlxalq əmək bölgüsündən irəli gəlir. Təhlil göstərir ki, beynəlxalq əmək bölgüsündə hər bir ölkənin yeri və rolu, ilk növbədə istehsalın ixtisaslaşması ilə sıx əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında da iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsullar üzrə idxal-ixrac əməliyyatları yaxın və uzaq ölkələrlə bağlanmış dövlətlərarası müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların birbaşa və eyni zamanda onların emalından alınan məhsullar müxtəlif ölkələrə ixrac olunur. Araşdırmalar göstərir ki, ixrac olunan əmtəəlik kənd təsərrüfatı məhsulları arasında meyvə və tərəvəz məhsulları istər təzə halda və istərsə də konservləşdirilmiş halda daha çox üstünlük

təşkil edir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məhsul istehsalının artırılması və mülkiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin artırılması, ölkəyə məhsul idxalında, eyni zamanda, məhsul ixracında olanlar arasında yaranan müsbət saldodan asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin aqrar sahəsində, o cümlədən kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsində aqrotexniki tədbirlərin düzgün yerinə yetirilməsinin və tələb olunan standartlara cavab vermək şərti ilə istehsalın həcmünün artırılmasında intensivləşmənin təmin edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bundan başqa, həmin məhsulların daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə keyfiyyətlə bərabər məhsulların saxlanılmasının, daşınmasının, qablaşdırılmasının, maya dəyərinin və satış qiymətinin nizamlanmasının düzgün idarə olunması da əsas şərtlərdən biri hesab edilir. Keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, həmin məhsulların qidalılıq və sağlamlıq göstəricilərinə təsir edən komponentlərdən düzgün istifadə etməklə ekoloji təmiz məhsul kimi yetişdirilməsi, bu məhsulların daxili və xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli halda uğurlu satışını həyata keçirmək üçün istehsalın stimullaşdırılması vacib şərtlərdən biri hesab edilir.

Son illərdə aqrar sahənin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir sıra müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli 500 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, 27 iyun 2019-cu il tarixində təsdiq edilmiş “Aqrar sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” 6 may 2016-cı il tarixli Qanunu ilə kənd təsərrüfatı məhsul və istehsalçılara verilmiş vergi güzəştləri, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 31 mart tarixli 121 nömrəli Qərarı ilə “Əlavə dəyər vergisindən azad olunan kənd təsərrüfatı texnikalarının ehtiyat hissələrinin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Qanunun qəbul edilməsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 16 aprel 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon və şəhər idarələrinin, kənd təsərrüfatı heyvanlarının identifikasiyası və qeydiyyatı sisteminin yaradılması, “Aqrolizinq” ASC-nin (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 1137 nömrəli 17 avqust 2020-ci il tarixli Fərmanına əsasən Cəmiyyətin adı dəyişdirilərək “Aqroservis” ASC adlandırılmışdır) və rayon aqroservis filiallarının istifadəsində olan, cəmiyyət tərəfindən yeni alınan, lizinqə verilmiş və lizinq yolu ilə satılan texnikaya tətbiq edilə biləcək güzəştlərə, eləcə də mineral gübrələrin satışı üzrə dövlət tərəfindən tətbiq olunan güzəştin həcmünün artırılması, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 oktyabr 2008-ci il tarixli “Kənd təsərrüfatı işçiləri gününün təsis edilməsi” ilə bağlı sənədlər qəbul olunmuşdur ki, bu da bütövlükdə kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət qayğısının əyani təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər. [1, s. 1-2]

Heyvandarlıq sahəsində məhsul istehsalını artırmaq və süni mayalanma tədbirlərinin həyata keçirilməsini sürətləndirmək məqsədilə damazlıq heyvanların xaricdən alınıb gətirilməsi və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara 50 faiz güzəştlə lizinqlə satılması üçün “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə 13,5 milyon manat ayrılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 iyun 2014-cü il tarixli sərəncamı imzalanmışdır, habelə Süni Mayalanma Mərkəzinin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması və bu sahədə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Prezidentin Ehtiyat Fondundan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə 1,5 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı istehsalçılara dövlət dəstəyi haqqında” 23 yanvar 2007-ci il tarixli 1907 sayılı Sərəncamının icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 fevral 2007-ci il tarixli 32 sayılı və 16 noyabr tarixli 181 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuş qaydalara və digər normativ-hüquqi sənədlərə uyğun olaraq 2007-ci ildə istehsalçılara hər hektar əkin sahəsinə görə və çoxillik əkmələrin becərilməsində istifadə olunan yanacaq və motor yağlarına görə 40 manat, həmçinin hər hektar buğda və çəltik səpinə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əlavə olaraq 40 manat məbləğində yardım verilməsinə

başlanmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 01.01.2013-cü ildən etibarən dənli bitkilərin əkin sahəsində yalnız cins toxumlardan istifadə olunduqda subsidiyaların verilməsinin davam etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Məhsul istehsalının artırılması ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və ölkədən kənara kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac olunmasına geniş imkan yaratmaqla, ölkəyə kapital axınına təmin edir. Bu kapitalın isə kənd təsərrüfatının inkişafında və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində mühüm rolu vardır. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, ölkədə istehsal olunmuş kartof, tərəvəz, meyvə və giləmeyvə istehsalı əhalinin bu məhsullara olan tələbatından 1,5-1,7 dəfə çox olduğundan onların ixrac imkanları getdikcə daha da artır. Təbii ki, bütün bunlar ilk növbədə adı çəkilən məhsullar üzrə ixrac potensialının yüksəlməsi deməkdir. [2, s. 1-3]

Bundan əlavə ölkə əhalisinin il boyu meyvə-tərəvəz məhsulları ilə davamlı təminatı, bu məhsulların ixrac müddətinin uzadılması məqsədi ilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına müvafiq olaraq Bakı şəhərində, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax, Lənkəran-Astara və Aran iqtisadi rayonlarında topdansatış və soyuducu anbarların tikilib istifadəyə verilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Hazırda respublikamızda 80-dən çox müəssisə meyvə-tərəvəz məhsullarının emalını həyata keçirməklə oradan konservləşdirilmiş şəkildə ərzaq məhsullarının ölkə əhalisinə çatdırılmasını və xarici bazarlara ixrac olunmasını həyata keçirirlər. Meyvə-tərəvəz konservlərinin istehsalı üzrə Azərbaycan özünü tam təmin edir və istehsal olunan məhsulun böyük qismi MDB və Avropa ölkələrinə ixrac edilir. Son illərdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılması istiqamətində çoxsaylı tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi ilə əhalinin daxili istehsalı hesabına ərzaq məhsulları ilə təminatı tam təmin olunmuşdur. Daxili ərzaq bazarında yerli məhsulların rəqabətədavamlılığının zəif olması yerli istehsalçıların fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə mənfi təsir göstərməklə yanaşı, eyni zamanda bir sıra hallarda bəzi məhsul növləri üzrə məhsul istehsalının azalmasına da öz mənfi təsirini göstərmişdir. [6]

Doğrudur, son zamanlar istehsalda, xüsusilə konservləşdirilən məhsulların istehsalında innovasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində müəyyən uğurlar əldə olunmasına baxmayaraq, hələlik bu göstəricilər idxal-ixrac arasında kiçik rəqəmlərlə fərqlənməklə müşahidə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionlarda mövcud olmuş ixtisaslaşma istiqamətləri tamamilə pozulmuş, regionlararası əlaqələr zəifləmişdir. Bundan başqa regionlar daxilində rayonlararası əlaqələr, o cümlədən təsərrüfat subyektləri arasında əlaqələr də zəifləmişdir. Aqrar islahatlar zamanı təsərrüfatlarda olan istehsal resursları kəndlilərin xüsusi mülkiyyətinə verildikdən sonra yeni yaradılmış müxtəlif mülkiyyət mənsublu təsərrüfat subyektləri əsasən ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına üstünlük vermişlər.

Əmtəəlik və rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının artırılması

Dövlət Statistika Komitəsinin “Azərbaycanın xarici ticarəti” məcmuəsindən götürülmüş məlumatların təhlili göstərir ki, ixrac olunan ərzaq məhsulları əsasən bitkiçilik məhsullarını əhatə edir və ölkəmizdə heyvandarlıq məhsulları bitkiçilik məhsullarına nisbətən daha az ixrac olunmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, istənilən ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda norma üzrə istehlak tələbatına uyğun əsas növ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalında baş verən çatışmazlıqlar və əhalinin qida məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına bütün il boyu ödənməməsinin bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Bura ilk növbədə torpaq amilləri, ərazinin həcmi, iqlim amilləri, innovasiya texnologiyalarının tətbiqi, ekoloji təmiz məhsulların istehsalı, maddi-texniki resurslarla təminat səviyyəsi, məhsulların toplanması, daşınması, qablaşdırılması və saxlanması, istehsalçıların stimullaşdırılması tədbirlərinin sistemliliyi və ardıcıl tətbiqi, istehsal olunan məhsulların daxili və xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli olması, rəqabətin azad olması, təsərrüfatlar və müəssisələrarası iqtisadi əlaqələrin qurulması və s. aiddir. Bu amillərin öz həllini düz tapması ölkədə istehsal olunan bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmının daha da artaraq, daxili tələbatdan 2 dəfə yüksək məhsul istehsal olunmasına geniş imkanlar yaradır. Tələbatdan artıq istehsal olunan məhsulun öz daxili tələbatını ödəmək imkanı olmayan ölkələrə

ixrac olunmasına rəvac verir. Belə olan halda kənd təsərrüfatının gəlirlilik səviyyəsi yüksəlir, sahibkarlıq daha da inkişaf edərək xarici valyuta axınını təmin edir. Ərzaq məhsullarının ixracının inkişaf dinamikasını cədvəl 1-dən görmək olar.

Cədvəl 1

Ərzaq məhsullarının ixracının əmtəə strukturunun inkişaf dinamikası (min ABŞ dolları ilə)

№	Mal qrupları	2010	2015	2017	2018	2019	2020
	Cəmi:	593342,9	770459,8	658910,4	704362,0	772 204,7	759 934,6
	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	547,3	2343,3	12606,8	12090,0	23231,3	19444,6
1	Diri heyvanlar	5,6	298,4	1 650,4	393,1	128,7	151,4
2	Ət və əlavə ət qida məhsulları	75,2	20,0	1 715,8	1 337,5	612,8	116,8
3	Balıqlar və xərçəngkimilər, digər su onurğasızları	287,8	-	395,6	521,3	679,4	1 289,3
4	Süd məhsulları, quş yumurtası, təbii bal və heyvan mənşəli digər ərzaq məhsulları	45,9	1 579,2	8 191,1	8 591,6	20 290,7	15 270,0
5	Heyvan mənşəli sair məhsullar	132,8	445,7	653,9	1 246,5	1 519,7	2 617,1
	Bitki mənşəli məhsullar	190 337,2	335 892,0	518 273,9	584 702,4	625 898,6	624 398,7
6	Canlı ağaclar və sair bitkilər, kəsilmiş çiçəklər	-	158,2	388,3	380,9	442,4	375,3
7	Tərəvəzlər, meyvəköklülər və kök yumruları	42 344,5	91 679,7	210 089,9	233 331,4	243 242,5	254 448,4
8	Yeməli meyvələr və qoz-fındıq, sitrus bitkiləri	112 484,3	220 247,8	292 653,9	325 524,9	362 567,9	353 062,9
9	Qəhvə, çay və ədviyyatlar	33 360,8	19 505,5	10 291,0	9 383,6	9 523,2	9 584,1
10	Dənli bitkilər	174,7	61,3	11,9	7 802,7	3 038,1	35,4
11	Unüyütmə və yarma sənayesi məhsulları, maya, nişasta	28,5	199,7	59,9	507,1	447,5	544,6
12	Yağlı toxum və meyvələr, digər toxum, dərman bitkiləri	1 846,8	1 358,6	3 486,8	6 579,9	5 250,3	4 617,1
13	Bitki qarışıqları və ekstraktlar	11,7	2 598,8	1 146,5	1 059,7	1 156,2	816,4
14	Bitki mənşəli sair məhsullar	85,9	82,4	145,7	132,2	230,5	914,5
	Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	188 255,5	153 335,3	17 046,9	16 861,9	18 451,0	24 726,1
15	Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	188 255,5	153 335,3	17 046,9	16 861,9	18 451,0	24 726,1
	Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	214 202,9	278 889,2	110 982,8	90 707,7	104 623,8	91 365,2
16	Ətdən və balıqdan alınan hazır məhsullar	7 515,4	4 015,5	393,2	335,9	369,6	338,1
17	Şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları	146 451,9	212 207,5	40 244,2	25 474,3	27 955,8	27 417,8
18	Kakao və ondan hazırlanan məhsullar	3 156,9	7 648,8	6 017,1	3 784,4	5 397,2	3 900,9
19	Taxıldan, undan və ya süddən alınan hazır məhsullar, unlu qənnadı məmulatları	3 951,3	1 487,6	1 883,9	2 210,1	1 952,5	2 679,3
20	Tərəvəz, meyvə, qoz- fındıq və bitkilərin digər hissələrinin emal məhsulları	21 518,2	10 856,8	15 471,4	17 426,4	20 373,9	24 507,3
21	Sair müxtəlif ərzaq məhsulları	992,6	3 499,8	3 340,0	4 066,8	1 728,3	1 989,0
22	Spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə	15 142,2	25 829,5	21 923,1	16 249,3	23 705,9	12 062,6
23	Yeyinti sənayesinin qalıqları və tullantıları	8 644,4	3 937,4	6 405,9	6 895,6	7 808,9	3 777,2
24	Tütün və tütünün sənaye əvəzediciləri	6 830,0	9 406,3	15 304,0	14 264,9	15 331,7	14 693,0

Mənbə: ARSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. [3, s. 593-594]

Cədvəl məlumatlarının təhlili göstərir ki, ölkəmizdə istehsal olunan məhsulların ixracı son illərdə artmağa doğru inkişaf etməkdədir. Belə ki, diri heyvanların ixracı 2010-cu ildə 5,6 min ABŞ dolları, 2015-ci ildə 298,4 min ABŞ dolları, 2017-ci ildə 1 650,4 min ABŞ dolları, 2018-ci ildə 393,1 min ABŞ dolları, 2019-cu ildə 128,7 min ABŞ dolları, 2020-ci ildə 151,4 min ABŞ dolları olmuşdur. 2020-ci ildə ixrac olunan diri heyvanların dəyəri 2015-ci ilə nisbətən 2 dəfəyə qədər azalmışdır. Qeyd edək ki, müqayisə edilən illər üzrə Covid-19 pandemiyasının təsiri də böyük olmuşdur. Cədvəl məlumatlarına əsasən son 10 ildə ərzaq məhsullarının ixracının əmtəə strukturunda müsbət dəyişikliyi görmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, məhsul istehsalının artırılmasında kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmanın xüsusilə mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, ixtisaslaşma kənd təsərrüfatında istifadə olunan bütün resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə, daxili ehtiyatları tam üzə çıxarmağa geniş şərait yaradır.

Kənd təsərrüfatında marketing tədqiqatlarının aparılması ölkənin kənd təsərrüfatının düzgün idarə olunmasında müstəsna rol oynamaqla məhsulların yığılması, qablaşdırılması, saxlanması, daxili və xarici bazarlarda satışını tənzimləməyə birbaşa təsir göstərir. Bundan başqa, kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə də mühüm ehtiyac vardır. Belə ki, istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının istər xammal şəklində, istərsə də emal olunmuş şəkildə ixracına təminat və ixrac olunan ölkələrlə lazımi müqavilələrin bağlanması, eyni zamanda ixrac olunan ölkələrdə məhsulların maneəsiz hərəkətinə və satışına qanun çərçivəsində təminat məsələlərinin öz həllini tapması xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. [5, s. 9-30]

Araşdırmalar göstərir ki, ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında regionun aid olduğu iqlim tiplərindən, torpaq növlərindən səmərəsiz istifadə və məhsul istehsalında istifadə olunan toxumlar və heyvan cinslərinin olduqca aşağı məhsuldarlığa malik olmaları regionların mövcud potensialından səmərəsiz istifadəyə səbəb olur. Odur ki, son illərdə istehsal olunan ərzaqlıq məhsulların əsas hissəsi daxili tələbatı ödəməyə sərf olunur. Belə ki, 2020-ci ildə Azərbaycanın buğda ehtiyacı 4043,8 min ton təşkil etmişdir. Bunun 1818,7 min tonu istehsal olunmuş, 1361,1 min tonu idxal, 864,0 min tonu isə 2013-cü ildən qalıq olmuşdur. Müvafiq olaraq toxum üçün 118,2 min ton, mal-qara və quş yemi üçün 474,7 min ton, ərzaq məhsullarının istehsalı üçün 2036,5 min ton, ərzaq məhsulu kimi 77,0 min ton, qeyri-ərzaq məhsullarının istehsalına 41,1 min ton istifadə olunmuşdur. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarının təhlilindən göründüyü kimi aqrar sahədə, o cümlədən kənd təsərrüfatı mənşəli ərzaq məhsullarının və onların emalından alınan ərzaq məhsullarının ixracı son on ildə inkişaf etməyə başlamışdır. Eyni zamanda 2020-ci ildə ixrac olunan ərzaq məhsullarının dəyəri 759 935 min ABŞ dolları olsa da xarici ölkələrdən daxili bazara idxal 1 903 843 min ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da mənfi saldo olmaqla 1 143 908 min ABŞ dolları təşkil edir. [6]

Qeyd etmək lazımdır ki, ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının son illərdə artması fonunda həmin məhsullar üzrə idxal həcmünün artması da əhalinin istehlak səviyyəsinin artması və yerli məhsullarla əhalinin bütün il boyu olan tələbatının ödənilməsi ilə izah olunur. Bundan başqa əhalinin sayının artması və alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsi də istehlak olunan məhsulların həcmünün artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından idxal həcmələrinin azaldılması və bununla paralel olaraq ixracın artırılması prosesi ölkə iqtisadiyyatının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmalıdır. [4, s. 25-33] Qeyd edək ki, son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üçün tikilən soyuducuların və Bakı kəndlərində qərb regionlarında örtülü sahə tərəvəzi məhsulları istehsalının genişləndirilməsi, idxal olunan tərəvəz və meyvə məhsullarının həcmi azaltmaqla bu məhsulların ixracının artmasını stimullaşdırmışdır. Lakin örtülü sahə tərəvəzi istehsalçıları ilə aparılan sorğuların nəticəsi göstərir ki, bu sahənin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması tədbirlərinin çevik xarakter daşıması səbəbindən bu sahənin inkişafında çoxlu maneələr mövcuddur. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsində və məhsul istehsalının artırılmasında yuxarıda qeyd edilən dövlət proqramlarının və bu proqramlardan irəli gələn tədbirlərin həyata keçirilməsinin böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Təcrübə və tədbirlərin həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, kənd təsər-

rüfatında istehsal olunan bəzi məhsulların respublikamızdan xarici ölkə bazarlarına ixracı artmağa başlamışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, son illərdə kənd təsərrüfatında xarici iqtisadi əlaqələrin həcmi genişlənmiş, idxal və ixracın artım dinamikası yaranmışdır. Bunu 2-ci cədvəldən də aydın görmək mümkündür.

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikasında 2000-2020-ci illər üzrə aqrar məhsulların xarici ticarət dövriyyəsi (min ABŞ dolları).

	Mal qrupları	İllər						
		2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020
İDXAL	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	31626,8	44933,4	86215,9	136028,0	278877,1	299543,4	322755,0
	Bitki mənşəli məhsullar	119488,2	171933,0	437424,0	457386,9	560254,3	745722,4	714460,8
	Heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar	11242,4	36142,2	93706,1	83834,1	140888,5	141243,9	161924,0
	Hazır ərzaq məhsulları, içkilər, sirkə, tütün	59457,5	194521,3	616372,1	688812,8	723478,9	739592,3	704702,8
	Gön, dəri, təbii xəz və onlardan hazırlanan məmulatlar	809,4	1703,7	2742,4	5401,3	28147,3	29740,3	17715,0
	Kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	18458,4	58431,1	127093,3	90517,9	162458,8	197200,4	195409,9
	Toxuculuq materialları və məmulatları	25166,8	64867,5	61035,3	89123,6	430970,9	461717,9	401821,6
	Geyim	4148,2	16685,7	7103,9	10147,0	86061,3	96009,9	73987,8
	Cəmi:	270397,7	589217,9	1431693,0	1561252,0	2411137,1	2710770,5	2592776,9
İXRAC	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	462,4	1469,3	547,3	2343,3	12090,0	23231,3	19444,6
	Bitki mənşəli məhsullar	28457,8	193574,4	190337,2	335892,0	584702,4	625898,6	624398,7
	Heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar	3606,0	68417,6	188255,5	153335,3	16861,9	18451,0	24726,1
	Hazır ərzaq məhsulları, içkilər, sirkə, tütün	24167,9	63454,6	214202,9	278889,2	90707,7	104623,8	91365,2
	Gön, dəri, təbii xəz və onlardan hazırlanan məmulatlar	1663,5	2253,2	11798,5	12184,9	13340,2	11857,6	8400,1
	Kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	594,5	3338,0	4073,9	4736,1	9882,7	7020,5	4435,9
	Toxuculuq materialları və məmulatları	40774,8	57047,5	42785,2	32866,7	135209,5	185435,1	182123,6
	Geyim	20,3	205,7	33,1	150,2	165,0	848,6	876,7
	Cəmi:	96141,2	389760,3	652033,6	820397,7	862959,4	977366,5	955770,9
SALDO	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	-31164,4	-43464,1	-85668,6	-133684,7	-266787,1	-276312,1	-303310,4
	Bitki mənşəli məhsullar	-91030,4	21641,4	-247086,8	-121494,9	24448,1	-119823,8	-90062,1
	Heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar	-7636,4	32275,4	94549,4	69501,2	-124026,6	-122792,9	-137197,9
	Hazır ərzaq məhsulları, içkilər, sirkə, tütün	-35289,6	131066,7	402169,2	409923,6	-632771,2	-634968,5	-613337,6
	Gön, dəri, təbii xəz və onlardan hazırlanan məmulatlar	854,1	549,5	9056,1	6783,6	-14807,1	-17882,7	-9314,9
	Kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	-17863,9	-55093,1	-123019,4	-85781,8	-152576,1	-190179,9	-190974
	Toxuculuq materialları və məmulatları	15608	-7820	-18250,1	-56256,9	-295761,4	-276282,8	-219698
	Geyim	-4127,9	-16480	-7070,8	-9996,8	-85896,3	-95161,3	-73111,1
	Cəmi:	-174256,5	-199457,6	-779659,4	-740854,3	-1548177,7	-1733404,0	-1637006,0

Mənbə: ARSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. [3, s. 593-598]

Göründüyü kimi, 10 ildə aqrar sahə məhsullarının idxalının həcmi 1,2 milyard dollar, yəni 181% artmışdır. Burada ən çox artım heyvan mənşəli məhsullarda və toxuculuq materiallarında müşahidə olunur. Son 10 ildə ixracın həcmi isə 303,7 milyon dollar və ya 1,5 dəfə artmışdır. Bu artım aqrar sahənin potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi hesabına əldə edilmişdir.

2000-ci ildə idxalın strukturunda ərzaq və heyvandarlıq məhsullarının payı 2020-ci ilə nisbətən daha azdır. Fikrimizcə, təhlillərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda ixracyönümlü aqrar məhsulların istehsalının dövlət tənzimlənməsi mexanizminin qurulması və təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Son illərdə ölkənin iqtisadi əlaqələri təkcə yaxın ölkələr ilə deyil, daha çox uzaq ölkələr ilə intensiv xarakter daşmışdır. Ölkənin ticarət dövriyyəsində İtaliya, Türkiyə, İsrail, ABŞ, Çin, Rusiya, Almaniya, Gürcüstan, Ukrayna, İran dövlətləri ilə ticarət əlaqələri digər ölkələr ilə müqayisədə daha çox olmuşdur. 2019-cu ildə xarici ticarət dövriyyəsinin 18,7%-i İtaliyanın, 17%-i Türkiyənin, 10,9%-i Rusiyanın, 7,8%-i Çinin, 3,3%-i Almaniyanın, 3,2%-i Ukraynanın, 2,7%-i ABŞ-in, 2,4%-i Hindistanın, 2,3%-i Fransanın, ixracın isə 34,4%-i İtaliyanın, 18,9%-i Türkiyənin, 5,2%-i Rusiyanın, 3,8%-i Yunanıstanın, 3,4%-i Xorvatiyanın, 3,4%-i Gürcüstanın, 3,3%-i Hindistanın, 3,2%-i İsrailin, 3,1%-i Çinin payına düşür. [6]

Araşdırmalar, müşahidələr və keçirilən sorğuların təhlili göstərir ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların ixracını həm məhsulların növ sayında, həm də çəkisində artmağa geniş imkanları vardır. Bu məhsullardan pambığı, üzümü, çayı, bostan məhsullarını ixrac olunan məhsullar sırasına daxil etməklə, kartof, bostan məhsulları, tərəvəz və meyvə məhsullarının istehsal həcmi artırmaq imkanı vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, pambıq strateji məhsul olmaqla bərabər yüksək əmək tutumlu sahə hesab edilir. Bu da əhalinin işlə təmin olunmasında, emal və yüngül sənaye sahələrinin inkişafında xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər məhsullar kartof, çay, üzüm, dənli bitkilər və s. məhsulların istehsalının artımı istehsalda innovasiya texnologiyalarının tətbiqi yolu ilə intensiv istehsala nail olmaqla məhsul istehsalını artırmaq mümkündür. Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında innovasiya texnologiyalarının və aqrotexniki tədbirlərin düzgün qarşılıqlı vəhdəti, eyni zamanda əldə olunmuş təcrübələr müqabilində pambığın məhsuldarlığını 30-35 sentnerə, kartofun məhsuldarlığını 400-450 sentnerə, buğdanın məhsuldarlığını 40-45 sentnerə, üzümün məhsuldarlığını texniki sortlarda 100-150 sentnerə, süfrə sortlarında 200-250 sentnerə çatdırmaq mümkündür ki, bu da tələbatdan artıq məhsul istehsalının ixracının artmasına geniş yollar açır. Qeyd etmək lazımdır ki, məhsulun becərilməsini mütəmadi olaraq davam etdirmək, məhsuldarlığın iqtisadi rayonlar və regionlar üzrə ixtisaslaşmasını düzgün müəyyən etmək və toplanmış təcrübələr nəticəsində məhsuldarlığın daha 20-25% artırılması mümkündür. Eyni zamanda heyvandarlıqda damazlıq işlərini yaxşılaşdırmaqla və süni mayalanmanı genişləndirməklə ət və süd məhsullarını 3 dəfə artırmaq mümkündür. Heyvandarlıqda son illərdə həyata keçirilən tədbirlərdən əldə olunan nəticələr də bu fikri söyləməyə imkan verir.

Nəticə

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, son illər kənd təsərrüfatında istehsal olunan ərzaq məhsullarından bitkiçilik məhsulları, o cümlədən kartof, tərəvəz, meyvə, çay yarpağı və az miqdarda şəkər çuğunduru ölkədən ixrac olunur. Fikrimizcə, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılması və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədlə aşağıdakı məsələlərin öz həllini tapması məqsəduyğun hesab olunur:

- məhsul istehsalında innovasiya texnologiyalarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi və stimullaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının ixtisaslaşdırılmış emalının təmin edilməsi və inhisarçılıq prinsiplərinin tamamilə aradan qaldırılması;
- örtülü sahə tərəvəzi istehsalının stimullaşdırılması və daha da genişləndirilməsi, o cümlədən örtülü sahənin istiliklə təmin edilməsi proqramlarının işlənilib hazırlanması, o cümlədən örtülü sahədə istehsal olunan məhsulların ixrac olunmasına dövlət dəstəyinin təmin edilməsi;

- kənd təsərrüfatında əsas istehsal ehtiyatı olan torpaqların münbitliyinin və ekoloji mühitin qorunub saxlanması ilə bağlı tədbirlərin gücləndirilməsi;
- ixrac infrastrukturunun yaradılması, ixracın gücləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması istiqamətində elmi-tədqiqat işlərinin sürətləndirilməsi və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, Bakı, 2019. 184 s.
2. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Bakı. 2016. 177 s.
3. “Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2021” ,Statistik məcmuə. Bakı, 2021. 752 s.
4. Aliyev, İ.H. Aqrar sahənin modernləşmə və rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin olunması problemləri. Bakı. 2017. 428 səh.
5. İbrahimov, İ.H. Regionların və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri. Bakı, 2022. 240 s.
6. <https://www.stat.gov.az/>

*Али Гулоглан оглы Багирзаде
Азербайджанский Университет Кооперации, докторант*

Направления повышения экспортного потенциала производительной и конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции

Резюме

Цель исследования – проанализировать современное состояние производства товарной и конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции и выявить направления повышения экспортного потенциала.

Методология исследования – в работе использованы статистический, системный подход, методы анализа и обобщения.

Значение исследования – заключается в увеличении производства экспортоориентированной сельскохозяйственной продукции, производимой в стране, повышении конкурентоспособности и качества, совершенствовании и повышении технологических возможностей производственных подразделений.

Результаты исследования – обеспечить нашу страну импортозамещающей товарной и конкурентоспособной сельскохозяйственной продукцией, способствовать увеличению производства наукоемкой продукции за счет применения достижений научно-технического прогресса.

Оригинальность и научная новизна исследования – в статье исследуются возможности увеличения производства товарной и конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции и анализируется потенциал в этой области. В исследовании анализируется взаимодействие этих направлений, перспективы развития и экспортные возможности, а также вносятся соответствующие предложения по эффективности и развитию мероприятий.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, аграрный сектор, производство, экспорт, импорт, продовольственная безопасность.*

*Ali Guloglan Bagirzada
Azerbaijan Cooperation University, phd student*

The directions of increasing the export potential of marketable and competitive agricultural products

Summary

The purpose of the research - is to analyze the current state of production of marketable and competitive agricultural products and identify areas for increasing export potential.

The methodology of the research-statistical, systematic approach, analysis and generalization methods were used in the research work.

The practical importance of the research - is to increase the production of export-oriented agricultural products that produced in the country, increase competitiveness and quality, enable to improve and enhance the technological capabilities of units of producing products.

The results of the research - to provide our country with import-substituting marketable and competitive agricultural products, to contribute increasing the production of science intensive products through implementation of scientific and technological progress

The originality and scientific novelty of the research - in the article the possibilities of increasing the production of marketable and competitive agricultural products were studied and analyzed potential in this area. In the research, the interaction of these areas, development prospects and export opportunities were analyzed and made relevant proposals on the effectiveness and development of measures.

Key words: *agriculture, agrarian sector, production, export, import, food safety.*